

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

За ред. Ю. М. Алексєєва.—

К.: Вища шк., 1993.— 187 с.

В основу рецензованого змістовного збірника статей покладено лекції спецкурсів, прочитаних на історичному факультеті Українського педуніверситету ім. М. Драгоманова. Досить широким є тематичний діапазон книжки. Розглядаються актуальні проблеми ранніх цивілізацій, пам'яткознавства, культурного життя в Україні, воєнної історії. Є в ній і зважений аналіз спогадів, статті довідково-біографічного жанру.

Так, Ю. Павленко висвітлює формування ранніх цивілізацій, починаючи з IV тис. до н. е., на просторі еуроафразійському терені. Він приділяє значну увагу таким питанням, як організація матеріального виробництва, централізований перерозподіл одержаної продукції (редистрибуція), особливо відзначаючи роль іригаційних систем для державотворення. У статті розглядається соціальний склад відповідних державних чи племінних утворень. Автор простежує, як поступово поряд з священними вождями-жерцями з маси общинників висуваються військові. Однак центральне місце у статті відводиться аналізу формування ранніх цивілізацій у південній частині Східної Європи, на Кавказі та в Середній Азії. Ці регіони в IV—III тис. до н. е. були землеробськими енеолітичними суспільствами, що протягом III—II тис. до н. е., за доби бронзи, зазнали істотного впливу та тиску з боку переважно скотарських племен євразійських степів. Автор використовує відомості про цей великий простір як фон для розкриття соціальних процесів, що відбувалися протягом століть на території сучасної України. Так, зазначається, що трипільське суспільство далі розвинутого племінного ладу не пішло, а Велика Скіфія, яка в VI—IV ст. до н. е. охоплювала степові і лісостепові райони нашої країни, була першим ранньодержавним об'єднанням на її території. Київську ж Русь автор відносить до складного соціального організму ранньокласового типу.

Близькими за своїм змістом є статті Я. Верменич, А. Слюсарського про політику коренізації 20—30-х років в Україні та В. М. Даниленка про посилення адміністративних засад в організації культурного життя того ж періоду. Останнім часом про коренізацію, чи українізацію, написано багато, але стаття Я. Верменич та А. Слюсарського корисна тим, що в ній зроблені важливі узагальнення щодо цього процесу, а також містяться певні оригінальні відомості. Так, широко показано видатну роль О. Шумського в проведенні українізації, переконливо висвітлено процес згортання коренізації в 30-і роки. Автори наголошують на тому, що атмосфера протистояння і конфронтації, в якій зростало кілька поколінь українців, призвела до відчутного відставання у галузі українознавства, розробки проблем мовознавства, соціолінгвістики тощо. Проте навряд чи можна вважати рішення червневого (1926 р.) пленуму ЦК КП(б)У зваженими. Адже на ньому, з одного боку, наголошувалося на необхідності подолання національного нігілізму, а з іншого, засуджувалися «неокласици» та М. Хвильовий за його заклик оволодівати багатствами європейської культури (див. с. 36—37). Сумнівним нам здається і твердження про те, що М. Скрипник «відстоював справжню суверенність УРСР» (с. 41).

В. М. Даниленко вдало показав відмінність двох етапів культурно-життя в радянській Україні. Протягом першого — у 20-і роки — відбувалося певне національне відродження, незважаючи на панування в країні тоталітарної системи. Так, уже в 1927 р. в республіці було фактично українізоване діловодство, підготовлено значний загін керівних працівників і спеціалістів з національних кадрів. Початок 30-х років аменував собою перехід до другого етапу — переслідування і цькування української культури. Простежується уніфікація творчих спілок і більшовицьких засадах, впровадження адміністративних методів управління культурою, що фактично призвело до заборони свободи творчості. Наводяться великі списки репресованих письменників, учених, державних діячів та ін. Серед репресованих названий і історик І. Яворський, який був заарештований не 1933 р., як вказано в книзі 1931 р. (с. 65). Слід відзначити, що перший директор ХТЗ Свистун мав ініціали П. І., а не В. І. (с. 67).

Теоретико-методологічний характер має ґрунтовна стаття Ю. Алекса та Н. Кравченка про проблеми охорони, збереження, вивчення використання пам'яток історії та культури. Автори розглядають різні визначення культури в світовій науковій літературі. Зокрема, розглядається обмеженість ленінського підходу до культури.

В статті коротко розглядається формування такого поняття, як «пам'ятка історії та культури», і перелічуються найважливіші історико-культурні заповідники. Коротко розкривається діяльність утвореного 1966 року Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Однак в статті іноді наводяться факти, про які вже розповідалося попередніх публікаціях збірника. Є в ній окремі неточності. Так, на с. 139 читаємо: «Деякий час у складі АН УРСР працював Інститут історії природознавства і техніки АН УРСР». В той час історія природознавства і техніки вивчалася в окремих галузевих інститутах. Наприклад, в Інституті математики був відділ історії математики. А з 1963 р. в Інституті історії АН УРСР функціонував Сектор історії природознавства і техніки.

Постановкою ряду нових питань викликає інтерес узагальнююча стаття М. В. Ковалю про роки Великої Вітчизняної війни. Автор спростовує поширену в радянській історіографії версію про раптовість нападу німецької Німеччини на нашу вітчизну і показує причини неготовності армії до відсічі ворогові з перших днів війни, діяльність УПА поглядається як декларована керівництвом ОУН боротьба проти «двох імперіалізмів», за незалежну Україну. Автор робить слушний висновок про те, що тотальна підпорядкованість суспільного життя воєнному фактору мала наслідком утвердження основних форм режиму воєнного копізму (с. 151).

Г. В. Стрельський глибоко проаналізував численні спогади про військових випробувань в Україні з 1917 р. Цікаво, що автор залучає спогади не тільки борців за радянську владу, а й з протилежного боку — білогвардійців. Це дає можливість, незважаючи на суб'єктивізм і тенденційність мемуарних джерел, зробити правдиві висновки. Хотілося б висловити свої міркування щодо деяких положень статті. На с. 75 перелічуються вороги радянської влади: інтервенти, білогвардійці та «інші організовані антирадянські сили». Напевно, слід було б розшифрувати «сили»: національні військові формування, повстанці проти більшовицького режиму, які звичайно іменувалися «бандитами». Як нам здається, сумнівним є формулювання щодо «не визнаних народом урядів» (с. 86). Адже і більшовицькі власті ніколи не утворювалися демократичним шляхом, тим більше у воєнний час. Загалом же новаторська стаття Г. В. Стрельського заслуговує високої оцінки.

Цей же автор в кінці книжки подав словничок довідково-біографічних матеріалів — понад 80 діячів революційного та національно-виз-

вольного руху в Україні, яких немає в радянських енциклопедичних виданнях. Ця корисна робота, розпочата Г. В. Стрельським, потребує продовження: видання енциклопедичного біографічного словника історичних діячів України, які зробили вагомий вклад в її історію.

Взагалі ж, вихід у світ рецензованої книжки заслуговує на всіляке схвалення, оскільки вона привертає увагу науковців до складних теоретичних питань історії, історіографії та джерелознавства, а громадськість певною мірою орієнтує у цих питаннях.

А. В. САНЦЕВИЧ (Київ)

К. А. Марков.

*ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ И ИХ ОРГАНИЗАЦИИ
В ЗАПАДНОЙ ГЕРМАНИИ.*

Днепропетровск: Изд-во ДГУ.— 1992.— 192 с.

Тема, обрана автором рецензованої праці, цікава й актуальна і сьогодні. Незважаючи на досить велику кількість вітчизняних історичних праць, присвячених ФРН, досі переселенські організації, їх місце та роль у політичній структурі, громадському й економічному житті Західної Німеччини майже не вивчалися. В такому ракурсі і в таких хронологічних рамках (від К. Аденауера до Г. Коля) ця важлива проблема розглядається вперше. К. А. Марков поставив собі за мету дослідити питання переселення німців до Західної Німеччини під час другої світової війни і після неї, до початку 80-х рр.

В центрі уваги автора історія приблизно 10-мільйонної армії німців-переселенців, які опинилися на території ФРН під час війни завдяки рішенням Потсдамської конференції про необхідність переміщення в Німеччину німецького населення або його частини, що залишилися у Польщі, Чехо-Словаччині й Угорщині. Аналізуючи соціальне, економічне та політичне становище переселенців на «історичній Вітчизні», К. А. Марков підводить читача до висновку щодо «штучно створеної» консервативними колами Західної Німеччини ситуації, яка гальмувала їх асиміляцію та інтеграцію в країні. Труднощі економічного життя в «західних окупаційних зонах, перипетії генезису ФРН і бажання консерваторів використовувати німців-переселенців в якості особливої «козирної карти» в післявоєнній Європі, сприяли, на думку автора рецензованої праці, створенню трьох типів переселенських організацій: соціально-економічних, професійних та земляцтв. Причому, як підкреслюється в праці, формування цих організацій проходило двома шляхами — «знизу» і «зверху». Активну участь у цьому процесі брали церковні установи. Зокрема, вони проводили роботу по формуванню переселенських організацій у ФРН. З допомогою клерикальних структур були створені спеціальні служби, які займалися пошуками переселенців, будівництвом житла, створенням шкіл професіонального навчання, літніх таборів відпочинку для молоді. Через ці установи йшов розподіл грошової та матеріальної допомоги. Так, з 1945 по 1957 рр. переселенські організації отримали майже 500 мільйонів марок (с. 38).

Після утворення ФРН, у період так званої «холодної війни», при допомозі федеральної влади (блоку ХДС/ХСС і, власне, канцлера Аденауера) проходить створення загальнодержавних структур та установ переселенських організацій, насамперед «Центрального об'єднання вигнаних німців» і «Об'єднання східнонімецьких земляцтв, які в 1958 р. злилися в єдину «Спілку вигнаних».

Використовуючи широку джерельну базу (мемуари, спогади, матеріали преси, державну і церковну документацію, статистичні дані, зві-